

ՅԱՂԱԳՍ ՄԵՐՁԵՑՄԱՆ

Խօսքը կը վերաբերի մեր լեզուի գոյգ ճիւղերու մերձեցման, առիթը՝ ՀՀ սփիւռքի նախարարութեան և ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառեանի անուան լեզուի ինստիտուտի (հիմնարկի) 2015 թ. յուլիսի 29-30 Երեւանի մէջ կազմակերպած համաժողովը՝ «Արեւմտահայերէնի եւ արեւելահայերէնի մերձեցման խնդիրներ» բնաբանով:

Ափսոս, զուտ առարկայական պատճառներով դժբախտաբար չեմ կրնար ընդառաջել հրաւերին՝ ներկայ ըլլալու կարեւոր նախաքայլ մը հանդիսացող այս խորհրդաժողովին, սակայն ներկայ չըլլալ չի նշանակեր չմասնակցիլ, մանաւանդ որ զիս յուզող մնայուն հարցերէն մէկը կը հանդիսանայ մեր լեզուին վիճակը՝ այսօր եւ վաղը: Առ այդ՝ սոյն մտորումները, որ կը յանձնեմ կազմակերպիչներուն ուշադրութեան:

Համաժողովի յայտարարութեան մէջ հետեւեալ ձեւով դրուած են քննարկման ուղղութիւնները.

- Արեւմտահայերէնի պահպանութեան, գործառնության, ուսուցման, կանոնարկման խնդիրներ.

- Արեւմտահայերէնի և արեւելահայերէնի մերձեցման խնդիրներ.

- Հայերէնի առաջ ծառացած մարտահրաւերներ:

Այստեղ կուգեմ արծարծել յատկապէս երկրորդ կէտը՝ մերձեցման խնդիրը, որ նաեւ զլիաւոր նիւթը կը հանդիսանայ համաժողովին:

Մերձեցո՞ւմ... ինչո՞ւ ոչ, նաեւ ինչո՞ւ՝ այո՞ւ...

Ի՞նչ մերձեցում: Ինչպէ՞ս մերձենալ, մերձեցնե՞լ:

Մերձեցո՞ւմ, թէ՞ միաձուլում (միթէ կարելի՞ է, կա՞մ՝ բաղձալի):

Յետոյ ի՞նչ:

Ահա հարցումներ, որոնք կը չարչրկեն մեզ եւ չարչրկած պիտի ըլլան անկասկած խորհրդաժողովի մասնակիցները, ոչ միայն անոր ընթացքին, այլ անկէ առաջ ալ, ինչպէս տակաւին պիտի չարչրկեն անկէ ետքն ալ երկար ժամանակ:

Արդարեւ, այո՛, շատերու համար անհասկնալի է այլեւս այս մէկ լեզուին համար՝ այս փոքրաթիւ ժողովուրդին մէջ ունենալ երկու ճիւղ, ժողովուրդ, որուն գուցէ կէսէն աւելի չի գործածեր այլեւս ո՛չ մէկը ո՛չ ալ միւսը այդ երկու ճիւղերէն: Կը դաւանինք (իրապէս կը դաւանի՞նք) «Մէկ ազգ, մէկ մշակոյթ» կարգախօսին, բայց կը հանդուրժենք, նոյնիսկ շատերս հարստութիւն կը նկատենք երկու ճիւղ, քիչ մնաց պիտի ըսէի երկու լեզու ունենալը: Բայց ասիկա արդեօք նաեւ մտածել չի՞ տար՝ երկու (կամ աւելի) մշակոյթներու առկայութեան, ուստի նաեւ երկու (եւ աւելի) ժողովուրդներու գոյութեան մասին: Չկա՞ն այսպէս մտածողներ...

Եթէ ԺԹ. եւ Ի. դարերուն արեւմտահայերէնի ու արեւելահայերէնի յառաջացումը՝ զարգացումը, մեկնելով գրաբարէն, միջին հայերէնէն ու գաւառաբարբառներէն, հասկնալի էր՝ առնչուած ըլլալով մեր ազգի պատմութեան, վերիվայրումներուն, տեղաբաշխումին ու կրած այլազան ազդեցութիւններուն, ներկայ պայմաններուն մէջ կրնայ անհասկնալի դառնալ, քանի որ «արեւմտահայ» ու «արեւելահայ» հասկացութիւններն ալ չեն համապատասխաներ այսօրուան իրականութեան: Ինչպէ՞ս սահմանել մեր ժողովուրդի այդ հատուածները այսօր: Ահա մարտահրաւեր մը:

Ի՞նչ պատկեր կը ներկայացնեն մեր լեզուի գոյգ ճիւղերը ներկայիս:

Մէկ կողմէն կայ ՀՀ/ԼՂՀ հայկական գոյգ պետութիւններուն մէջ բնակող շուրջ 2,5 միլիոն (պաշտօնական տուեալներով՝ աւելի, անպաշտօն՝ պակաս) հայութեան զանգուած մը, որ կը գործածէ զաւառաբարբառանման հայերէն մը, որ հետզհետէ աւելի ու աւելի կ'աղաւաղուի օտարամուտ բառերու ու դարձուածներու խճողումով՝ անփութութեան, մտաւոր ծուլութեան եւ տգիտութեան ի հետեւանք: Այդ հայերէնը խեղճ է ոչ միայն իր բանաւոր տարբերակով (ընդհանրութեան մէջ), այլեւ իր գրաւոր տարբերակով (նոյնիսկ ուսեալ տարրին մէջ):

Միւս կողմէ կայ Սփիւռքը, հիմա արդէն ըստ ոմանց՝ «սփիւռքները», ուր կ'ապրի (կ'ապրի՞) հայրենիքէն երեք կամ չորս անգամ աւելի (գուցէ սնապարծօրէն չափազանցուած) հայութիւն, կազմուած Մեծ եղեռնէն վերապրած սերունդին շառաւիղներէն, Հայաստանէն կանուխէն, բայց մանաւանդ վերանկախացումէն ի վեր արտագաղթածներէն ու անոնց շառաւիղներէն տարտղնուած աշխարհի չորս ծագերուն, ներառեալ նախկին Խորհրդային կայսրութեան անծայրածիր տարածքին, ընդգրկելով նաեւ թաքուն հայերը...: Գիտե՞նք ո՞րն է, որո՞նք են այս «սփիւռքներու» հայութեան գործածած լեզուն, լեզուները: Արեւմտահայերէ՞նը, արեւելահայերէ՞նը, թէ՞՝ ո՛չ մէկը ո՛չ միւսը: Ունկնդրա՞ծ էք խօսուած խառնիճաղանձ լեզուներու խառնադմուկը (cacophonie):

Եթէ նախկին հայրենաբնակները, մեծ մասամբ, ամենայն արագութեամբ օտար՝ տեղական լեզուները կը դարձնեն իրենց հաղորդակցութեան գլխաւոր միջոցը, մանաւանդ հայկական դպրոցներէն ալ հեռու պահելով իրենց զաւակները (ենթակայական թէ առարկայական պատճառներով), արեւմտահայութեան ալ մնացորդացը, որ կը կազմէր այսպէս կոչուած մեզի ծանօթ «դասական Սփիւռքը», հետզհետէ կը հեռանայ հայերէնէն (նոյնպէս ենթակայական ու առարկայական պատճառներով, ներառեալ խառն ամուսնութիւնները): Առանց երբեք ստորագնահատելու հայապահպանման համար ի գործ դրուած հերոսական ճիգերը, ամբողջ դարու մը ընթացքին ու աւելի, չենք կրնար չափսոսալ, թէ դպրոցական տարիքի հայորդիներու ճղճիմ փոքրամասնութիւն մը միայն հայկական վարժարան կը յաճախէ, իսկ այդ փոքրամասնութեան մէջ ա՛լ աւելի փոքր թիւ մը հայերէնը կը դարձնէ իր առօրեայ լեզուն, մանաւանդ գրաւոր հայերէնը: Տակաւին ի՞նչ ըսել համացանցի վրայ հաղորդակցողներուն մասին, որոնք եթէ հայերէն բառեր կը գործածեն, հայերէն տառեր՝ ո՛չ, ստեղծելով լատինատառ ուղղագրութիւն մը..., ըլլա՛յ երկիրէն, ըլլա՛յ արտերկիրէն:

Այս բոլորը ըսելէ ետք, անմիջապէս վերահաստատեմ, որ մեծապէս գնահատելի կը գտնեմ սոյն համաժողովը հրաւիրելու գաղափարը, նոյնիսկ եթէ անոր կազմակերպման ձեւին մասին ունիմ վերապահութիւններ, որոնց պիտի անդրադառնամ գրութեանս աւարտին:

Արդ, եթէ մերձեցման հարց կը դրուի, կը դրուի յատկապէս անո՛նց համար, որոնք տակաւին հայերէն կը խօսին ու կը գրեն, սահմանին այս թէ այն կողմը: Հայութեան մեծամասնութիւնը անհաղորդ է այս հարցերուն, չէ ալ մտահոգուած անոնցմով:

Մերձեցման հիմքերէն մէկը, անկասկած, ուղղագրութիւնն է, միւսը՝ շարահիւսութիւնը, երրորդը՝ քերականութիւնը, վերջապէս չորրորդը՝ բառապաշարը:

Փշոտ է ուղղագրութեան հարցը: Տակաւին ընդդիմացողներ կան հայրենաբնակ մտաւորականներուն մէջ դասական՝ նախախորհրդային ուղղագրութեան վերադարձին, մինչդեռ երկու ճիւղերու մերձեցումը խոչընդոտող գլխաւոր արգելքն է այդ ընդդիմացումը: Առանց ուղղագրութեան նոյնացման, առանց հիմնականին մէջ դասականին վերականգման որդեգրումին, մերձեցումը իմաստագուրկ կ'ըլլայ: Այդ վերականգնումը մերձեցում է նաեւ մեր լեզուի հիմքին՝ գրաբարի՛ն:

Բայց ուղղագրության հարցը ուրիշ երեսներ ալ ունի, անկախ 1922-ին պարտադրուած երկութենէն: Այդ՝ երկու կամ աւելի ձեւերով գրուող բառերուն պարագան է, որ առկայ է արեւմտահայերէնին մէջ, յաճախ կամակայական կերպով որոշադրուած ըլլալով արեւելահայերէնին մէջ: Ահա մարտահրաւէր մը՝ ի խնդիր առաջին հերթին այդպիսի բառերու մէկ ու միասնական ուղղագրութիւն մը որդեգրելուն: Այս առնչութեամբ կարելոր աշխատանք տարած է բժ. Արմենակ Եղիայեան իր պատրաստած «Ուղեցոյց»-ով, որ տակաւին չէ հրատարակուած, եւ որուն խմբագրումին ներդրումս ունենալու պատիւն ու հաճոյքն ունեցայ: Ան մատնանշած է նաեւ հայերէնը ուղիղ գրելու եւ խօսելու առնչուած բազմաթիւ այլ հարցեր, որոնք նոյնպէս կրնան դիւրաւ կանոնակարգուիլ մերձեցման ուրիշ որեւէ այլ քայլ առնելէ առաջ: Օրինակ՝ գլխագրերու գործածութիւնը բազմեզր յատուկ անուններուն մէջ, թուականներու գրելաձեւի պարագան, դարերու նշումին պարագան, նաեւ՝ տառադարձութեան հարցը: Ասոնց նման բազմաթիւ հարցեր կան մեր լեզուին մէջ, անորոշութիւններով պատուած՝ ըլլա՛յ իմաստային, ըլլա՛յ կէտադրական, ըլլա՛յ այլ առումներով:

Շարահիւսութեան հարցը նուազ բարդ չէ: Նախադասութեան մէջ բառերու կարգը ճիշտ գործածելը կ'ուսուցանուի, բայց դժբախտաբար անտիրութիւն կը տիրէ այս մարզէն ներս ալ: Ահա մարտահրաւէր մը եւս:

Քերականութեան պարագան ալ նոյնը չէ՞: Մեծ տարբերութիւններ չկան երկու ճիւղերուն միջեւ, բայց քերականութեան, յատկապէս բառերու նախադասութեան մէջ ունեցած պաշտօններու կամ առոյթներու եզրաբանութիւնը կը կարօտի յստակացման, պարզեցման, նոյնացման: Անշուշտ դժուար լուծելի կը մնան անձերու առնչուած հայցական հոլով սեռի կամ ուղիղ խնդրի (արեւմտահայերէն՝ կը յարգեմ ուսուցիչը) եւ տրական հոլով սեռի կամ ուղիղ խնդրի (արեւելահայերէն՝ կը յարգեմ ուսուցչին) պարագաները:

Շարահիւսութիւն եւ քերականութիւն սերտօրէն կապ ունին խօսակցական լեզուին հետ, ուստի կարելի չէ դիւրաւ եւ պատկան մարմիններու որոշումով նոյնացնել: Այս եւս երկար դաստիարակչական ուղի ունի կտրելիք:

Վերջապէս կայ բառապաշարի հարցը: Հաւանաբար ամենէն աւելի այս մարզին մէջն է, որ մերձեցումը կրնայ դերակատար ըլլալ, ի հարկէ միշտ սկսելով աշակերտութեան ու լրագրողներուն, գրողներուն, քարոզիչներուն եւ պետական գործիչներուն դաստիարակութեամբ: Ասիկա սակայն ճիգ կը պահանջէ, յատկապէս Հայաստանէն, առաջին հերթին մեր լեզուէն ընդմիշտ դուրս վռնտելով հարիւրաւոր օտարամուտ բառեր որոնց հայերէն համագօրները կան, եթէ ոչ արեւելահայերէնի բառապաշարին մէջ, գէթ արեւմտահայերէնի բառապաշարին, որ հինէն աւելի հարուստ է եղած նորակերտ բառերու տեսակէտէն՝ աշխարհի նոր գիւտերը, գիտական, արհեստագիտական բառերը թարգմանելու տեսակէտէն: Միւս կողմէ արեւելահայերէնն ալ հարստացած է շատ ու շատ բարեհունչ եւ դիպուկ նորաբանութիւններով, մանաւանդ գաղափարներու եւ հասկացութիւններու մարզերուն մէջ, սակայն դժբախտաբար այդ բառերը մնացած են բառարաններուն մէջ միայն: Ժամանակն է, որ անոնք մատչելի դառնան գրաւոր հայերէն գործածողներուն՝ Հայաստանի մէջ թէ Սփիւռքի:

Այս բոլորէն զատ ու այս բոլորէն անդին կայ նաեւ այլ ոլորտ մը, ուր մերձեցման հարց կրնայ արծարծուիլ, այդ ալ մեր գոյգ ճիւղերու հնչիւնային համակարգն է, ուր զգալի տարբերութիւններ առկայ են: Խօսքը առաջին հերթին կը վերաբերի հինգ պայթական բաղաձայններու, որոնցմէ իւրաքանչիւրը ունի երեք երանգ: Անոնց հնչումը նոյնը չէ արեւմտահայերէն ու արեւելահայերէն համար: Այսպէս, եթէ երկուքն ալ շնչեղ խուլ կը

հնչեն *փ, ք, թ, ց* եւ *չ* ձայները, արեւմտահայերը նոյնպէս շնչեղ խուլ կը հնչեն *բ, գ, դ, ձ* եւ *ջ* ձայները, զանոնք նոյնացնելով առաջին խումբին հետ, կորսնցուցած ըլլալով երկուքին նուրբ տարբերութիւնը, մինչ զանոնք հնչեղ ձայնեղ կ'արտաբերեն արեւելահայերը: Այս վերջինները շնչեղ խուլ կը հնչեն *պ, կ, տ, ծ* եւ *ճ* ձայները, մինչ արեւմտահայերը՝ շնչեղ ձայնեղ: Կը ստեղծուի շփոթ ու երբեմն ալ ծիծաղելի կացութիւն: Այս մարզին մէջ, սակայն կայ աւելին: Արեւելահայերուն մօտ որոշ ձայներ, ձայնաւոր թէ բաղաձայն, աղաւաղման կենթարկուին արեղեանական գրելաձեւի՝ թէ ռուսերէնի ազդեցութեան տակ, իսկ Սփիւռքի մէջ յունարէնի, ֆրանսերէնի, անգլերէնի, սպաներէնի կամ այլ լեզուներու ազդեցութեամբ կ'ալլափոխուին մեր շեշտերը, որոնք նոյնպէս կ'ազդեն հնչումին վրայ: Կենթադրեմ, թէ այս պարագային մերձեցման միակ ապահով միջոցը համատեղ ապրիլն է, հայրենի հողին վրայ...

Մեր լեզուի (եւ ո՛չ միայն արեւմտահայերէնի) վերապրումը կախուած է բազմաթիւ համազգային ազդակներէ, առաջին հերթին՝ հայրենի իշխանութեան մօտեցումէն, որ պիտի կայանայ մեր լեզուի գոյգ ճիւղերը պետական լեզու հռչակելու մէջ՝ իր բոլոր անհրաժեշտ հետեւանքներով:

Նախ քան երկու ճիւղերու միաձուլումը, որ կրնայ շատ երկար ժամանակի կարօտիլ, կամ երբեք չիրականանալ, յաղագս մերձեցման կան անյետաձգելի աշխատանքներ, ինչպէս օրինակ՝

- Հայերէն բացատրական համապարփակ առցանց նոր բառարանի ստեղծում, ընդգրկելով նորաբանութիւնները, գոյգ ճիւղերու բառապաշարը, ուղղագրութիւնը, բացատրուած երկու բարբառներով, արեւմտահայերէն թէ արեւելահայերէն գրականութենէն օրինակներով եւ անհրաժեշտ մանրամասնութիւններով:

- Փոխադարձ ծանօթացում քերականական օրէնքներու:

- Հայերէնի դասաւանդման մերձեցում երկու ճիւղերուն համար, ծանօթացնելով երկու բարբառներն ալ՝ թէ՛ հայրենիքի մէջ, թէ՛ ալ Սփիւռքի:

- Ուսուցիչներու պատրաստութիւն՝ նոյն ուղղութեամբ՝ որքան որ հնարաւոր ըլլայ:

Այս գործի առիծի բաժինը պիտի իյնայ հայրենի պետութեան ուսերուն, սակայն Սփիւռքն ալ ունի պատասխանատւութեան իր բաժինը՝ սերտօրէն գործակցելու այս առնչութեամբ, մանաւանդ դպրոցաշինութեան մարզէն ներս՝ բազմապատկելու ներկայ դպրոցներու թիւը՝ «Իւրաքանչիւր հայորդի՝ հայկական վարժարանի մէջ» կարգախօսով: Բնականաբար կը ծագի հայրենիք-սփիւռք վերին համադրիչ մարմին մը յառաջացնելու հարցը, որ կրնայ համաժողովի գլխաւոր նպաստը հանդիսանալ թերեւ:

Այս կէտին վրայ ալ պիտի աւարտեմ այս մտորումները, սակայն շեշտելով, որ ՀՀ սփիւռքի նախարարութեան և ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառեանի անուան լեզուի ինստիտուտի (հիմնարկի) նախաձեռնած սոյն համաժողովը ցանկալի էր, որ նախապատրաստական փուլ մը ունենած ըլլար, ուր ոչ միայն հայրենի այլեւ սփիւռքեան պատկան մարմինները, առաջին հերթին Մեծի տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսութիւնը, ապա նաեւ մշակութային միութիւններն ու կրթական գլխաւոր հաստատութիւնները իրենց ներդրումը բերած ըլլային օրակարգի եւ մասնակիցներու ճշտորոշման, կանխաւ կարգ մը թեզեր առցանց ստացած ըլլալով ու որոշ կարծիքներ բիրեղացուցած՝ նախ քան համաժողովի կայացումը՝ ամենէն արդիւնաւետ կերպով օգտագործելու համար մեր նիւթական թէ մարդուծի հնարաւորութիւնները:

ՎՐԷԺ-ԱՐՄԷՆ